

NYOLC ÉVEZRED KÖBE VÁJT ÜZENETE

Töprengés egy régészeti kiállítás és egy könyv ürügyén

JUNG KÁROLY

Legalább egy évtizede már, hogy újra vissza és visszatérő élményként kísért egy rég letűnt kőkori kultúra furcsán lefittyedt halszájú embereinek világa. Az Al-Duna, pontosabban a Vaskapu vidékének egyik napsütötte, lejtős partszakaszán, Lepenski Virnél bukkantak rá a régészek egy kezdetben nem sokat ígérő őstelep nyomaira, amely néhány esztendő módszeres feltáró munkája eredményeképpen a szó igazi értelmében világszenzációt eredményezett. A körülbelül 1965-től 1970-ig tartó ásatások során ugyanis az európai átmeneti kőkör addig teljesen ismeretlen, kontinensünk fejlődéstörténete szempontjából alapvetőnek bizonyuló mezolitikus műveltség nyomai és emlékei kerültek napvilágra. A nem szakmabeli olvasó a Lepenski Vir-i kultúra emlékeit ez ideig szinte kizárólag a feltárásvezető Dragoslav Srejović még 1969-ben megjelent kitűnő monográfiájából ismerhette meg, s nem lehetett része abban az élményben, hogy a maguk anyagi valóságában is láthassa e kultúra legfontosabb emlékeit: a több tucatra rúgó homokkő szobrot.

A belgrádi Nemzeti Múzeum (Narodni muzej) és Dragoslav Srejović azonban az idén igazán minden szempontból tiszteletre méltó szándékának eredményeképpen létrejött a Lepenski Vir-i leletanyagok reprezentatív, kiállítása, amelyet a közönség május derekától augusztus végéig tekinthetett meg. Megjegyzendő, hogy ez a kiállítás a leletanyagok csak nálunk első bemutatója. Nyugat-Európa művészetkedvelő közönsége ugyanezt a kultúrát a maga anyagi valóságában már három esztendővel korábban láthatta: Jugoszlávia és az NSZK közti megállapodások keretében a Lepenski Vir kiállítás 1981 első felében volt látható Kölnben, valamint később Münchenben is. A világpremierre természetesen szükség volt, hisz ennek az ásatásnak a jelentősége messze meghaladja Jugoszlávia határait, s a nemzetközi közvélemény érdeklődését az is bizonyítja, hogy Srejović professzor monográfiájának eddig egy amerikai és angliai angol, valamint három német kiadása jelent meg. A hazai közönség és jómagunk is tehát már akkor ismerkedhettünk meg a Lepenski Vir-i kultúra

leletanyagával, amikor az már a világi régészeti és művészettörténeti irodalmában helyet kapott, s amikor már tárgyalások folynak az anyag New York-i bemutatásával kapcsolatban is.

A belgrádi kiállítás alkalmából jelent meg egy voltaképpen már egy-két esztendővel korábban hirtetett monográfia is, amely elsősorban a Lepenski Vir-i műveltség művészeti szempontú megvilágítására vállalkozott. (Srejióić, Dragoslav—Babović, Ljubinka: *Umetnost Lepenskog Vira*. Jugoslavija, Beograd, 1983.) Ennek a műnek, valamint a kiállításnak alapján teszünk kísérletet az alábbiakban néhány benyomás elmondására, annál is inkább, mivel néhány homokkő szobor értelmezése kapcsán magunknak is van etnológiai indítású elképzelésünk, illetőleg feltevésünk.

Az első kérdés, amely önkéntelenül fölmerülhet a kiállítás látogatójában, valamint a friss és a régebbi monográfia olvasójában, hogy miben rejlik ennek a régészeti anyagnak, valamint magának a lelőhelynek szenzációs mivolta? Erre a kérdésre azonban megnyugtató válasz hüvelykzető ki a kérdés irodalmából; elég csak pillantást vetni azokra az időrendi táblázatokra, amelyekben a Lepenski Vir-i kultúra elhelyezést nyer Európa és a Közel-Kelet műveltségeinek kontinuitásában. Ezek szerint ez az al-dunai kultúra az időszámításunk előtti 7000 és 6000 között alakult ki és érte el tetőfokát, tehát az emberi művelődéstörténelemnek abban a szakaszában, amikor sem Európában, sem pedig másutt még nem számol a régészet és a művészettörténet kifejezetten művészetnek minősíthető indítatású alkotásokkal, különösen nem a szobrászat terén. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Henri Lhote például az ugyancsak szenzációs szaharai sziklarajzok és -festmények korát majd két milléniumnyi idővel későbbre teszi. Vö. Henri Lhote: *Sziklafestmények a Szaharában*. Gondolat, Budapest, 1977. 248—249. p.) Vagyis: miközben a Vaskapu vidékén (időközben a Lepenski Vir-i lelőhely környékén további telepek feltárására is sor került) minden tekintetben művészi szintű, s minden kétséget kizáróan szakrális ihletettséőű szobrászat alakult ki, földrészünkön eddig nem ismer a régészet más centrumokat, ahol hasonló vagy azonos szintű kultúrával számolni lehetne. Bár ennek az al-dunai kultúrának közvetlen vagy közvetett folytatásáról egyelőre nem tud a kutatás, mégis joggal merülhet fel a kérdés, hogy az európai korai civilizációk bölcsőjét vajon a Mediterráneum térségében kell-e keresni, vagy pedig a Földközi-tenger térségével kapcsolatos eddigi feltevések a Lepenski Vir-i műveltség ismeretében bizonyos átértékelésre szorulnak.

Más szóval: Lepenski Vir az európai kultúra egyik nagy hiátusában teremt összekötő láncszemet, s ugyanakkor mintegy folytatója annak a pannón kavicsmégmunkáló tevékenységnek, amely ezen a területen a paleolitikumtól kezdődően kimutatható. Ez a folytonosság azonban úgy értelmezendő, hogy a vaskapui átmeneti kőkor embere Lepenski Virben és még néhány nem központi telepen a kavicsot már nemcsak eszközzé

Ősanya, 51 × 39 cm

alakítva használta, hanem szakrális indíttatású művészi megmunkáló tevékenységével új minőséget teremtett a fejlődésnek ezen a szakaszán.

Bár, mint említettük, a belgrádi kiállítás majdnem kizárólag a Lepenski Vir-i ásatások szoboranyagát mutatja be, ennek az anyagnak a kommentálása előtt pár szót kell szólni arról a telepről (pontosabban: az egymás fölött meghúzóódó kultúrrétegekből kibontott legalább három, időben egymást követő telepről), ahol a szoborsorozatok előkerültek. Ez annál

is inkább fontos, mivel sok tekintetben azokat az elképzeléseket támasztja alá, amelyek a Lepenski Vir-i szobrok értelmezésével kapcsolatosak.

A nagyon alaposan dokumentált ásatási leírásokból megtudható, hogy a Lepenski Vir-i szobrokat megalkotó átmeneti kőkori ember szervezett telepen élt, s olyan lakóházakat épített magának, amelyeknek hátramaradt alapjai és járószintje sok mindenre következtetni enged, ami végső soron ugyancsak szoros kapcsolatban van a nagyméretű kavicsok megmunkálásának indítékával. A házak (mindhárom kultúrréteg telepének esetében) nagyon jól kivethető szabályszerűségek figyelembe vételével épültek. Minden alaprajz szabályos körszeletet mintáz meg, amelynek arányai igen jól meghatározhatók. Minden lakóhelyalap hosszanti tengelyében kőblokkokból téglalap alakúra kiképezett tűzhely található, amelynek a bejárat és az alap keskenyedő vége felé eső részén sima kőlapokból „asztalok” vannak kirakva. Ezek mellett a „kőasztalok” mellett került elő a homokkő szobrok többsége in situ, általában félgömb alakú kivájt bemélyedést hordozó „áldozati kő” társaságában, s mindez nem hogy kétséget afelől, hogy az áldozati köveknek és szobroknak is kultikus szerepük lehetett egy feltételezett „mezolitikus ősvallás” rituális aktivitásai között.

Nemcsak a lakóházak alapjai, hanem maga a telep is szabályszerűségeket mutat; az egyes kultúrréteg-„teleprajzok” jól mutatják, hogy a házalapok tájolása nem véletlen, továbbá azt is, hogy a telepen a belső közlekedésnek kialakult menete lehetett. E néhány felvillantott adat is bizonyára érzékelteti, hogy a Lepenski Vir-i átmeneti kőkori embere minden valószínűség szerint korához mérten meglepően szervezett, tudatos aktivitást mutató életmódot és tevékenységet folytatott. Minden bizonylat igazra van a feltárásvezető Srejić professzornak abban is, hogy az ilyen szervezettségi fokot eláruló közösségnek számolni kell az ősvallásával is, bár — mint a későbbiek során látható lesz — itt is elsősorban hipotézisekkel kell számolnunk, mivel a Srejić-féle interpretáció mellett — más megfontolások alapján — más részinterpretációk is elképzelhetők. Hogy azonban ennek a „mezolitikus religió”-nak a körvonalait bemutathassuk, szólni kell előbb magukról a szobrokról, mivel a feltárásvezető elsősorban ezeknek alapján alakította ki a maga elképzelését a Lepenski Vir-i ember „átmeneti kőkori ősvallásáról”.

A Lepenski Vir-i szoborleteknek két típusát különböztetik meg a kutatók: az antropomorf szobrokat, valamint az ornamentális szobrokat, ez utóbbiak eddig megfejtetlen díszítésűek; számolni kell olyan elképzelésekkel is, amelyek ezekben a díszítésekben jelképi funkciót látnak. Az antropomorf, illetőleg figurális szobrok száma éppen egy tucat; további harmincat ornamentális díszítéssel láttak el a mezolitikum művészei, tíz pedig — a házalapzatban elfoglalt helye alapján — anikonikus szoborként szerepel az előbbieken említett friss monográfiában.

Az antropomorf, illetőleg figurális jellegű szobrok képezik elsősorban

Vulva, 18 × 13,8 cm

annak a hipotézisnek az alapjait, amelyeknek alapján Dragoslav Srejo-
vić, valamint Ljubinka Babović is felrajzolja elképzeléseit a Lepenski Vir-i
populáció „ősvallásáról”. Ez az elképzelés igen érdekes, ezért kísérletet
teszünk arra, hogy röviden összefoglaljuk. A szerzők úgy vélik, hogy a
lakóházalapok kultikus részében lokalizált szobrok kultikus objektumnak
tekintendők, s minden bizonnyal a Lepenski Vir-i népesség „hal-ős” kép-
zetét voltak hivatva ikonográfiailag megjeleníteni. Tehát egyfajta átme-
neti kőkori misztikus „etnogenezis” szakrális emlékeit kell látnia bennük
a kései utókor kutatójának és látogatójának. Ez az elképzelés sok te-
kintetben vonzónak tűnik, annál is inkább, mert ezek a figurális alko-

tások valóban sok tekintetben halra asszociáló képzeteket keltenek a mai szemlélőben. A Lepenski Vir-i homokkő szobrok összetéveszthetetlen „stílusjegyei” oly mértékben egységesen jelennek meg ezekben a megmunkált óriáskavics-alkotásokban, hogy valóban lehetetlen nem észrevenni bennük a közös ideológiát. Ezek azok az egyszeri szemlélés után is felejtethetetlen lefitytyedt szájábrázolások, a meredt halszemek, az egész „arc” vízi világra utaló ikonográfiája. S hogy kétség ne legyen, a Danubius elnevezésű alkotás egész formájával, továbbá egyéb jegyeivel is — például az uszonyoszerű kiképzésű részekkel — az emberarcú, de haltestű lényt, a mezolitikum Lepenski Vir-i emberének ősképletét jeleníti meg.

Hogy a mintegy ezer esztendő 30—40 nemzedéke — ennyire becsülhető ennek a népességnek kontinuos tartózkodása az átmeneti kőkori al-dunai tájékán — éppen a „hal-ősre” vezethette vissza önnön eredetét, az egyáltalán nem meglepő és nem is szorul különösebb indoklásra; nagyon jól tudjuk, hogy — mutatis mutandis — más régiókban a „medve-óst” vagy „szarvas-óst” foglalták epikus énekeikbe az — igaz jóval későbbi — közösségek. Az életet jelentő Duna közege, amely nélkül nyilván a Lepenski Vir-i populáció nem is maradhatott volna fenn ilyen makacs folyamatossággal, s nem is alakíthatta volna ki nagyszerű kultúráját, nemcsak a mindennapi élet partikularitására nyomta rá letörölhetetlen bélyegét, hanem a közösségi létezés egészét átfogó gondolkodásra, világlátásra és -értelmezésre is.

Ez az eléggé kultúra vont és leegyszerűsített interpretáció természetesen csak nagy vonalakban érinti azt a mezolitikus „ősvallást”, amelyet a Lepenski Vir-i műveltség kutatói, elsősorban Srejióvíc professzor és Ljubinka Babović kiolvasni vél a leletekből. Az egész problémakör külön fejezetét alkotják az ornamentális díszítésű szobrok, amelyeknek ikonográfiája mind ez ideig makacsul ellenáll az értelmezési kísérleteknek. Óvatos feltevésként persze felmerült az is, hogy ez az ornamentika egyfajta átmeneti kőkori „írásnak” tartható, ám ezt a hipotézist eddig semmi sem támasztja alá. Hogy az egyes jelekben vagy jelcsoportokban a női vagy férfi princípiumok mutathatók ki, ez talán bírhat némi valószínűséggel; bizonyos analógiák felvetik ennek lehetőségét.

Két szobornál néhány pillanatra nem lesz érdektelen megállnunk. Az egyik egy vörös színű tojásdad homokkő oldalára vésett vulvát ábrázol, a másik pedig teljes egészében antropomorf figura, a Lepenski Vir-i szoboregyüttes egyik legmarkánsabb alkotása, s megtalálói az Ósanya nevet adták neki. Ennek a szoborműnek az alsó részén az igen nagy mértékben stilizált kezek jól kivehetően ugyancsak a vulvát érintik, és széttárva mutatják, szemben a szemlélővel. A szobor további részei sem hagynak kétséget afelől, hogy nőábrázolás van előttünk.

Srejióvíc professzor nem tulajdonít különösebb jelentőséget ezeknek a vulva-ábrázolásoknak; a termékenység-kultusz lecsapódását látja bennük, ami egyébként nem ritka ebben a korszakban. Magunk ezeknek az ábrá-

zolásoknak lehetséges funkciójával kapcsolatban egészen más feltevést kockáztatunk meg. Úgy véljük, hogy a vulva-ábrázolások talán már a mezolitikum idején is abban az ősi, és a világon mindenütt kimutatható egyetemes apotropeikus szerepben jelenhettek meg, amelyre az irodalomban megszámlálhatatlan példa van. A genitáliák apotropeikus szerepe napjainkig hatóan, az időben visszafelé pedig évezredekre visszamenően is világosan kimutatható; ezért valószínűnek lehet venni, hogy már a mezolitikum emberénél is számolni kell és lehet vele. (Csak egy zárójel erejéig hadd utalunk arra, hogy a Lepenski Vir-i kultúrát néhány ezer esztendővel megelőző paleolitikum egyik franciaországi őstelepén több kauri kagylót találtak, amely föltehetően már akkor is a vulva jelképeként szerepelt, amint ahogy szerepel ma is, még hozzá nyakláncra függő apotropaionként, s némi szerencsével bármely vajdasági vidéki kirakodó vásáron vagy búcsún még is vásárolható. A franciaországi paleolitikus adattal kapcsolatban vö. André Leroi-Gourhan: *Religije prehistorije. Paleolit*. Naprijed, Zagreb, 1968. 73—75. p.) A különálló vörös homokkő

vulva-ábrázolással kapcsolatban még annyi jegyzendő meg, hogy az egyik lakóház alapján, a tűzhely kőlap keretének beépített részeként bukkantak rá. Erről a megtalálók úgy vélik, hogy nem in situ került elő. Magunk úgy véljük, hogy ez az állítás is megfontolandó, mivel úgy találjuk, hogy a tűzhely szerkezetének részeként a vulva-ábrázolás igen nagy mértékben indokolható. Jól ismert, hogy a családi tűz és a tűzhely kultusza szinte napjainkig megfigyelhető a primitív technológiájú népeknél. Az ártó szándék pedig sok esetben éppen abban manifesztálódott, hogy az ártani szándékozók idegen a családi tűzhelynek, illetőleg a tűznek ártott. Nem képzelhető-e el, hogy a tűzhely falába beépített, s ábrázolatával félreérthetetlenül a tűzhely egésze felé irányított női genitáliaszobor éppen apotropéikus funkciót töltött be?

Az Ősanya elnevezésű, s méreteivel is kiemelkedő szobormű ábrázolatát az előbbieken nagy vonalakban ismertettük. Magunk a szoborkezek exhibicionista és félreérthetetlen mozdulatában ugyancsak apotropéikus szerepet vélünk kiolvasni. Sőt: ezzel a mozdulattal és a vulva mutogatásával külön is foglalkozni kellene, mivel koraközépkori kelta katedrálisokban ugyanaz a mozdulat és exhibicionizmus bukkan föl, a jelek szerint ugyancsak apotropéikus funkcióban. (Itt nem térhetünk ki arra, hogy az ikonográfiában „heraldikus nő”-ként ismert ábrázolás-sorozat vulva-mutogató nőalakjai — elképzelésünk szerint — ugyancsak a Lepenski Vir-i Ősanya ikonográfiájához vezethetnek vissza.)

A főntebbiek során arról szóltunk, hogy a Lepenski Vir-i ember telepének és lakóházának alaprajzában, s ebből következően valószínűleg mindennapi életében is egyfajta rend, átgondoltság, s rendszer olvasható ki. Ugyanez az átgondoltság figyelhető meg az előbbieken érintett szobrok anyagának megválasztásában is. Valamennyi szobor óriáskavics megmunkálásával kialakított alkotás; Srejović professzor ebben a tényben is mezolitikus mitológiai háttért sejt; interpretációja szerint ugyanis a Lepenski Vir-i óriáskavicsok eredeti formája voltaképpen a korai mitológiák tojásképzetéig vezethető vissza, a tojás ugyanis szinte napjainkig az egyik legnagyobb rejtélye a feltételezett mitológiák és népi hiedelemrendszerek képzet- és szimbólumrendszerének. A Lepenski Vir-i szobrok pedig szinte alig avatkoztak bele az óriáskavicsok formájába; minden szobor alapján véve a természetes (a folyók évezredes formáló-csiszoló munkájával kialakított) kavicsformát követi, s az emberi intervenció mindössze a felület kialakításában nyilvánul meg. (Aminthogy a harmadik kultúrréteg agyagedényeinek formája ugyancsak ezt a gömbölyded formát mutatja.) Nem véletlen tehát, hogy e szobrok (szakrális objektumok) alapanyaga az óriáskavics volt.

A töprengés természetesen tovább is folytatható lenne a Lepenski Vir-i kultúra monumentális alkotásainak értelmezése, ikonográfiája, anyaga stb. kapcsán. Ezekkel a kérdésekkel azonban — mint említettük is — monográfiák foglalkoznak, s eléggé nem méltányolható módon vezető világnyel-

veken is. Számunkra nem marad más hátra, mint még néhány szót ejteni magáról a kiállításról, ahol ezeket az alkotásokat végre a maguk materiális valóságában is alkalmunk volt szemügyre venni. A kiállítás sok tekintetben úgy nyert megkomponálást, hogy az előbbieken elmondottak egy része ott is kifejezésre jusson.

A Nemzeti Múzeum nagy kiállítási termében a látogatót nagyszámú — a szobrokra irányított — kisebb fényező fogadta; ily módon voltaképpen az lehetett a látogató benyomása, hogy a kiállítás rendezője az Al-Duna csillagos eget próbálta odavarázsolni az évezredekig föld alatt pihenő szobrok fölé. Ez a megoldás nem is volt ízléstelen, hisz ennek a jelentéssíknak kiiktatásával is számolni kellett egy sokkal gyakorlatibb funkcióval: a szobrokra irányított fénynyalábok minden alkotásból a lényegét emelték ki; ha nem tudta volna az ember, hogy Európa egyik évezredekkel korábbi kulturális központjának leletanyagában bolyong, még azt hihette volna, hogy valamelyik, ugyancsak európai, modern galéria kiállítására tévedt be. A Lepenski Vir-i figurális és ornamentális szobrok döbbenetesen modernnek, nem csoda, hogy Srejšović professzornak majd két évtizeddel ezelőtt, amikor az ásatások első eredményeit bemutatta, többen nem is akartak hinni.

Kárikulás és ösztövérv világunkban a szó ezúttal valódi értelmében felüldülést jelentett a találkozás és szembesülés európai önmagunk nyolcezer évvel ezelőtti emlékeivel. Nagy kár azonban, hogy a kiállítás alkalmából kiadott új monográfia inkább a pompa pazarságára tékozolta el lapjait, mint főleg az 1969-ben megjelent első hasonló munka megjelenése óta kikristályosodott újabb ismeretek és értelmezések bemutatására. Mert ez az album is voltaképpen nyomdaipari műalkotás inkább, mint tudományos monográfia, amelynek — *horribile dictu!* — talán el kellene jutnia az olvasó kezébe is. Még a jelen körülmények között is förtelmes ára azonban erre semmi esélyt nem nyújt számára.